

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

*OBIECTE DE STUDIU, SURSE,
METODE*

Lucrările simpozionului internațional
organizat de Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Seria de publicații RELINK

Copyright © 2002 – New Europe College

ISBN 973-85697-0-2

Aportul cercetării istorice în situații politice critice: cazul Menten¹

J. C. H. BLOM

Introducere

Oamenii politici cer uneori ca investigația istorică să ofere răspunsuri la întrebări de natură politică, să dea soluții pentru situații care pun în joc, printre altele, credibilitatea și reputația unor foști sau actuali politicieni, chiar carierele lor sau ale altor personalități publice. Între 1966 și 1980 figuri marcante ale vieții politice olandeze au formulat astfel de pretenții. În trei rânduri, istoricilor li s-a cerut să cerceteze crime, certe sau doar bănuite, din timpul celui de-al doilea război mondial, precum și reacțiile postbelice pe care acestea le-au declanșat. (Dificila anchetă ce va fi prezentată aici a apărut în prelungirea unei asemenea reacții postbelice.) În fiecare dintre aceste ocazii, sistemul politic a fost zdruncinat, iar guvernării s-au văzut constrânși să solicite anchete. În condițiile în care cabinetul avea un interes direct în rezultatele investigației, era obligatoriu ca aceasta să fie condusă nu de funcționari publici, ci de către cercetători independenți, sau de către o comisie special alcătuită pentru această sarcină.

Mă voi opri aici asupra solicitărilor cărora trebuie să le răspundă cercetătorii angajați în domeniul istoriei “aplicate”

¹ Acest articol dezvoltă textul unei conferințe ținute la Rotterdam în cadrul unui seminar de istorie aplicată, privind semnificația acestei metode în învățământ și cercetare (16-17 septembrie, 1982).

sau “publice”. Analiza așa-numitului “caz Menten”, de care m-am ocupat împreună cu câțiva colegi, îmi va servi drept exemplu. (Țin să adaug că acest caz a fost aproape uitat între timp, poate ca rezultat al succesului, din punct de vedere istoriografic, al anchetei noastre.)²

² În afara cazurilor în care o altă sursă este menționată, toate datele din acest articol provin din raportul final asupra afacerii Menten: J. C. H. Blom, A. C. 't Hart, I. Schöffler met medewerking van [cu sprijinul lui] J. M. de Maar-Willink, *De affaire-Menten 1945-1976* (Haga, 1979). Pentru date despre anchete asemănătoare, vezi următoarele: despre revoltele din Amsterdam din 1966: *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* (Haga, 1967), *Tweede interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* (Haga, 1967) și *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* (Haga, 1967); despre presupusele abuzuri sau chiar crime de război din Indonezia în perioada decolonizării (1945-1950), *Nota betreffende het archievenonderzoek naar gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Haga, 1968); J. A. A. van Doorn en J. Hendrix, *Ontsporing van geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Rotterdam, 1970). Pentru cazul F. Weinreb, vezi D. Giltay Veth en A. J. van der Leeuw, *Rapport door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van justitie inzake de activiteiten van drs F. Weinreb gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van nadere gegevens bezien* (Haga, 1976) și I. Schöffler, “Weireb, een affaire van lange duur”, în *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95, no. 2 (1982), 196-224. În privința afacerii Lockheed și a rolului jucat de Prințul Bernhard: *Rapport van de Commissie van Drie. Onderzoek naar de juistheid van verklaringen over betaling door een Amerikaanse vliegtuig Fabrik* (Haga, 1976). Despre faptele unui renumit parlamentar, W. Aantjes, în timpul celui de-al doilea război mondial, a se vedea *Rapport van de Commissie van Drie in de zaak Aantjes* (Haga, 1979) și *Rapport van de kamercommissie van onderzoek naar kennis omtrent gedragingen van mr W. Aantjes tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Haga, 1979)

Afacerea Menten, 1976-1981

Amploarea mutațiilor politice și scandalul public provocate de cazul Menten ar fi fost imposibil de prevăzut în vara lui 1976. Pe 22 mai, ziarul olandez cu cel mai mare tiraj, *De Telegraaf*, publica un articol de o pagină despre un anume Pieter Nicolaas Menten, pe atunci în vârstă de șaptezeci și șase de ani, proprietarul unei colecții de artă, din care o parte urma să fie scoasă la licitație din cauza "lipsei de spațiu". Scopul destul de evident al articolului era acela de a atrage atenția asupra licitației și de a ridica astfel prețul de pornire. Printr-o coincidență, articolul i-a furnizat câteva indicii ziaristului Hans Knoop, în acea perioadă redactor la *Accent*, un săptămânal obscur, între timp desființat³. Knoop investiga trecutul lui Menten la sugestia colegului său israelian, Chaviv Kanään. Acesta nu avea nici un dubiu asupra faptului că Menten era un criminal de război, dar nu reușise să convingă Ministerul Justiției din Olanda să ia vreo măsură. La rândul său, Kanään se baza pe informații primite de la Henriëtte Boas, corespondentă a unei publicații olandeze. Foarte curând, Knoop a reușit să adune probe care, deși incomplete, reprezentau acuzații grave la adresa lui Menten. Articolele lui Knoop și colaborarea lui cu o companie care a fost producătoarea unor programe de televiziune despre acest caz, au atras atenția publicului olandez. Apetența, de un gust îndoielnic, a publicului pentru astfel de cazuri, a făcut ca scandalul să ia proporții în imaginația colectivă. Menten însuși saluta publicitatea ce îl înconjura și încerca să o întoarcă în avantajul său. El a respins în bloc acuzațiile ce i se aduceau, replicând că fusese anchetat și

³ Knoop a publicat o carte despre rolul său în afacerea Menten la începutul lui 1977: H. Knoop, *De zaak-Menten* (Amsterdam, 1977). Un an mai târziu a apărut traducerea engleză: H. Knoop, *The Menten-affair* (New York: Macmillan, 1979).

declarat nevinovat încă din 1950. În declarațiile sale Menten numea mai mulți demnitari ai vremii, dintre care figura cea mai proeminentă era fostul Președinte al Camerei, Dr. L. J. Kortenhorst, om politic catolic ce fusese avocatul lui Menten și obținuse pentru el un verdict favorabil.

În dezbaterea publică din jurul cazului, cel puțin două aspecte distincte ale problemei nu au fost suficient de clar diferențiate. În primul rând, era Menten într-adevăr un criminal de război, și dacă da, care era gravitatea crimelor comise de el? Purta el răspunderea unor ucideri în masă sau fusese doar un complice? În măsura în care se făcea vinovat, judecarea lui era încă oportună? În al doilea rând, era de luat în considerare posibilitatea ca Menten să se fi sustras procesului sau unei eventuale condamnări mituind sau șantajând politicieni și magistrați. Dacă vreuna dintre aceste învinuiri era adevărată, nu era oare momentul ca afacerea să fie făcută publică?

În primă instanță, Ministerul Justiției nu a părut dispus să acționeze. Cazul era văzut ca o exagerare, datorată unui curent de opinie pasager. Existau de asemenea îndoieli în legătură cu soliditatea argumentației elaborate de procuratură, cu numărul și credibilitatea martorilor, precum și impedimentul reprezentat de faptul că același caz fusese deja cercetat și închis. Motivațiile enumerate nu au avut darul de a trezi simpatia presei, care a calificat aceste ezitări drept o nejustificată tergiversare. Ministrul Justiției, A. A. M. Van Agt, înclina să închidă ochii la întreaga afacere. El se pusese deja într-o postură delicată din pricina unei situații asemănătoare, când încercase să obțină grațierea a trei ofițeri germani închiși pentru crime de război, numiți "Cei trei de la Breda". Van Agt își retrăsese propunerea doar ca urmare a unor numeroase și vehemente proteste ale victimelor războiului. Acum el părea să dea din nou dovadă de o toleranță excesivă și de indiferență față de sentimentele celor ce suferiseră persecuția nazistă. Mai mult, ministrul era bănuit de a fi

conspirat pentru a-i proteja de orice dezvăluiri privind acte de corupție sau alte malversațiuni politice pe cei care, cu douăzeci și cinci sau treizeci de ani în urmă, fuseseră membri ai partidului său. Poate cel mai notoriu exemplu era cel al Președintelui Camerei, Dr. Kortenhorst, acuzat de trafic de influență în favoarea lui Menten în schimbul sumei, pe atunci exorbitante, de 200.000 de guldeni - cu alte cuvinte de luare de mită.

Poziția Ministerului în legătură cu judecarea lui Menten s-a modificat curând, dar nu datorită unor presiuni din partea Parlamentului sau a presei, ci din cauza strângerii unor probe tot mai convingătoare. Ministerul a ordonat o anchetă judiciară preliminară în iulie 1976. Nu e aici locul să relatăm în detaliu toate episoadele acestei anchete laborioase, care a stârnit reacții puternice din partea opiniei publice și implicat numeroase întruniri ale completului de judecată, încheiate cu verdicte diferite. Sentința irevocabilă, prin care Menten era găsit vinovat de crime de război comise pe teritoriul Poloniei, a fost stabilită abia în 1981, după o îndelungată dispută juridică. Menten a fost condamnat la zece ani de închisoare și la plata unei amenzi de o sută de mii de guldeni.

Inițial Ministrul Van Agt a considerat inoportună o cercetare specială a condițiilor în care Menten ar fi putut să obțină protecție imediat după război. Totuși, anchetatorii au scos la lumină un număr însemnat de documente, acoperind perioada dintre 1945 și 1955. Numele lui Menten revenea insistent în presa vremii și în rapoarte oficiale. S-ar putea chiar spune că în acel moment se discutau mai multe "cazuri Menten". În plus, Menten a agravat situația jenantă în care se afla Ministrul de Justiție, și în special Ministrul Van Agt, evadând peste graniță. Doar ziaristul Hans Knoop, care îl urmărise cu încăpățănare, a reușit să-l găsească. Opinia publică era tot mai circumspectă față de Menten, dar și față de Van Agt. În cele din urmă, a devenit evident că Ministrul era incapabil să mai facă față

presiunii publice și parlamentare. A urmat o serie de dezbateri aprinse în Cameră. Van Agt a fost nevoit să ordone o anchetă oficială pentru a clarifica situația judiciară a cazului Menten între finalul războiului și vara lui 1976, precum și rolul efectiv al surselor de influență ce ar fi putut afecta cursul procedurii legale. Investigația urma să fie condusă de o persoană sau de o comisie desemnată în acest scop⁴.

Din diverse motive, Van Agt nu a găsit imediat un cercetător suficient de experimentat și prestigios, dispus să preia sarcina unei asemenea anchete. În cele din urmă, Dr. I. Schöffers, șeful catedrei de istorie olandeză de la Universitatea din Leyden, și-a anunțat intenția de a crea o astfel de comisie de anchetă. Numele membrilor comisiei au fost făcute publice la începutul lui 1977. Schöffers solicitase colaborarea profesorului Dr. A. C. 't Hart, specialist în drept penal de la Universitatea din Tilburg, precum și pe aceea a autorului. Titlatura oficială sub care am funcționat a fost "Comisia de anchetă a cazului Menten". Am început cercetările la finele lui ianuarie, anticipând o cercetare de scurtă durată. Schöffers credea că vom avea nevoie de aproximativ trei luni, dar această estimare s-a dovedit mult prea optimistă. Am lucrat zi de zi timp de un an și jumătate, iar apoi intermitent timp de încă un an, reușind să prezentăm raportul final, "*Cazul Menten, 1945-1976*", în septembrie 1979⁵.

În așa-numitul "caz Menten" se suprapuneau de fapt mai multe cazuri extrem de complicate, care ar fi putut fi examinate separat, dar ale căror legături erau totuși foarte solide. În câteva

⁴ Vezi Actele Lucrărilor Parlamentului: *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitting 1976-1977*, 18 noiembrie, 1976, 1356-1403.

⁵ Titlul original al raportului se găsește la nota 1. Sprijinul acordat se J. M. de Maar-Willink, secretara comisiei, a fost atât de valoros, încât comisia a decis ca numele ei să apară pe pagina de titlu a raportului final.

dintre ele Menten însuși nici măcar nu era direct implicat; nu-l priveau, de pildă, procesele în care justiția se pronunțase asupra unor acțiuni neconforme cu starea de război, unele infracțiuni comise după război, tranzacții comerciale, cereri pentru plata unor despăgubiri, cazuri de sperjur ori calomnie. Comisia a fost de asemenea nevoită să studieze cazuri de manipulare a presei sau de manipulare politică, sau cel puțin tentative de acest fel. În raport am analizat fiecare dintre aceste situații cât mai amănunțit cu putință și am încercat să arătăm corelațiile dintre ele.

Ne-am concentrat atenția asupra suspiciunilor și învinuirilor ce planau în jurul acestor cazuri, formulate până în 1976 dar și după aceea, indiferent cât de lipsite de substanță ar fi putut părea ele. În plus, am demonstrat că o clarificare sau o interpretare concludentă a circumstanțelor presupunea tratarea riguroasă a trei aspecte decisive. Era vorba în primul rând de cronologia exactă a evenimentelor; în al doilea rând de fluctuațiile climatului politic olandez de după război, în special în definirea tratamentului aplicabil celor ce se făcuseră vinovați de delictе politice. (Mai târziu, Războiul Rece și-a făcut simțită influența asupra acestei atitudini.) Modul foarte agresiv în care Menten, susținut de avocații săi și de alți consilieri, și-a apărat cauza, a reprezentat pentru noi cel de-al treilea aspect important al cazului.

Fideli acestei abordări, am încercat să depășim condiția unei simple anchete asupra scandalurilor despre care se spunea că ar incrimina politicieni și magistrați olandezi. Era indubitabil că ei comiseseră erori, fie că era vorba de reacții prea lente, sau de soluții lipsite de abilitate. Mai mult, câteva dintre gesturile lor au fost chiar reprobabile și meritau să fie sancționate public. Dar, în general, acuzele mai serioase, scandaloase, care li se aduceau nu au fost susținute de vreo probă. În această privință raportul a dezamăgit așteptările. Pe de altă parte, fapt mult mai

important, raportul s-a achitat de sarcina principală - aceea de a reconstitui faptele într-un mod care nu a fost pus la îndoială până în prezent. Interpretarea propusă de comisia de anchetă a suscitât doar câteva comentarii negative; în general, reacțiile presei și ale cercurilor interesate de activitatea comisiei au fost foarte elogioase⁶. Publicarea raportului a pus capăt cazului Menten în latura sa de proces public, concluziile fiind formulate într-o scurtă dezbateră parlamentară din februarie 1980⁷.

Termenii și condițiile cercetării

Când a acceptat, în ultima zi a lui 1976, sarcina ce îi fusese propusă, profesorul Schöffers a stipulat public un număr de condiții. Cele mai importante dintre acestea erau:

- 1) Angajamentul forurilor ce solicitaseră ancheta de a "sprijini și finanța cercetările", ceea ce presupunea că toate cererile de personal calificat sau de sprijin material (cum ar fi, de exemplu, oficiile de registratură, secretariat și contabilitate, acoperirea cheltuielilor de deplasare și cazare, serviciile unui criminalist și colaborarea laboratorului de criminalistică) urmau să fie satisfăcute.
- 2) Deplina libertate a cercetării și a comunicării rezultatelor. Aceasta însemna că atât guvernul cât și Ministerul Justiției se obligau să nu împiedice sau să încerce să influențeze cursul anchetei; în plus, raportul urma să fie prezentat Parlamentului și apoi publicat în versiunea integrală.

⁶ Acestea au apărut în ziarele din septembrie 1979, imediat după publicarea raportului. Reacțiile negative au venit din mediul juridic, referindu-se în special la procesul în desfășurare. De pildă: N. E. Algra, *Enkele juridische aspecten van de zaak-Menten* (Groningen, 1978), precum și câteva articole din periodice juridice.

⁷ Vezi Actele Lucrărilor Parlamentului: *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitting 1979-1980*, 6 februarie, 1980, 2796-2806.

- 3) Toate documentele aflate în arhive guvernamentale, care erau, în viziunea comisiei, relevante pentru anchetă, trebuiau puse la dispoziția cercetătorilor. Această condiție a fost integral respectată, deși în două rânduri reprezentanți ai altor ministere au obiectat la solicitările noastre. În primul caz, comisia dorea să consulte documente din arhiva "Departamentului de Securitate Internă", în al doilea - registre ale trezoreriei statului. După consultări cu miniștrii acestor departamente am primit permisiunea de a studia respectivele documente.
- 4) Toți funcționarii publici, foști sau actuali, urmau să fie exceptați de la obligația de a păstra secretul profesional, fiindu-le îngăduit să răspundă la orice întrebare a comisiei.

De aceste condiții, ce garantau autonomia comisiei și accesul liber la documente, depindea succesul investigației. Finele anului 1976 era marcat de o profundă neîncredere în probitatea guvernanților, care a persistat mult timp după aceea. Orice detaliu care ar fi sugerat intervenția lor în anchetă sau limitarea accesului comisiei la informație ar fi diminuat radical credibilitatea datelor furnizate de noi. Mai mult, asta ar fi zădărnicit obiectivul principal al cercetării, acela de a relata circumstanțele cazului de o manieră care să fie considerată satisfăcătoare de către cât mai mulți dintre cei interesați și de a atenua astfel tensiunile dintre guvernanți și opinia publică.

Dificultățile cercetării

Deși modelul de cercetare adoptat de comisie nu s-a îndepărtat de abordarea istoriografică încetățenită, ne-am confruntat cu o sumă de dificultăți specifice acestui tip de demers. În primul rând, cu problema identificării documentelor. Promisiunea guvernului de a ne sprijini nu era suficientă în

sine, întrucât documentele pe care am fi vrut să le examinăm trebuiau mai întâi localizate. Am descoperit că acest lucru nu era întotdeauna posibil. În unele cazuri, arhivele fuseseră distruse în conformitate cu reglementări oficiale, în timp ce alte arhive se pierduseră din alte motive (în special în haosul din primele luni de după al doilea război mondial). Din fericire, am reușit uneori să dăm de urma anumitor documente, originale sau copii, cu sprijinul unor arhivari competenți. Cu toate acestea, un număr însemnat de documente n-au putut fi găsite. Faptul că nu puteam explica dispariția lor a alimentat zvonurile despre distrugerea deliberată a probelor care îi inculpau fie pe Menten, fie pe anumiți oameni politici, suspiciuni al căror ecou s-a făcut auzit în presă. Se spunea că aceasta distrugere deliberată a probelor s-ar fi produs cândva între 1945 și 1955, dar au fost propuse și date mai recente, precum vara și toamna lui 1976, când Menten reintrase în atenția opiniei publice, dar anchetarea cazului său nu începuse încă. Scopurile cercetării noastre nu au fost afectate de presupusa distrugere a documentelor, întrucât probele ce ne lipseau nu ar fi contribuit la conturarea unei imagini de ansamblu asupra cazului. De asemenea, nimic nu ne îndreptățește să credem că acele documente ar fi fost intenționat distruse sau îndepărtate. Și totuși, absența lor ar fi putut compromite credibilitatea raportului final. Dintr-o pură coincidență, am descoperit însă câteva dosare extrem de valoroase.

Aceste dosare, care, în trecut fie spus, s-au dovedit foarte utile și mai târziu, în procesul intentat lui Menten, conțineau datele celor mai importante procese care îl implicaseră pe acesta între 1945 și 1955. Dacă le-am fi dat crezare ziariștilor, acestea erau documentele deliberat înstrăinate. Le-am găsit, alături de alte câteva dosare, în spatele unui raft, în podul Palatului de Justiție din Amsterdam. Locul lor, ca și al altor documente ce fuseseră separate de arhivele obișnuite, fuseseră

decis în 1955 de procurorul șef al orașului Amsterdam dintr-o prudență datorată caracterului delicat al cazurilor. Cum între timp ele au fost mutate de câteva ori, o singură persoană își mai amintea în 1977 de dosarele ascunse între tot felul de nimicuri. Acest funcționar nu făcuse legătura dintre documente și Menten, dar și-a amintit de existența lor când i-au ajuns la urechi alte nume implicate în caz. Astfel încât, în cele din urmă, dosarele cazului Menten au ieșit la lumină, dezmințind presupunerea că anumite documente fuseseră sustrate.

Totuși, cercetarea noastră a fost stânjenită în alte moduri. Puține arhive particulare au fost puse la dispoziția comisiei. Majoritatea avocaților pe care i-am contactat în acest scop au afirmat că, indiferent de vechimea dosarelor în cauză, examinarea acestora ar leza confidențialitatea datorată clienților lor. Din acest motiv - perfect îndreptățit, în opinia noastră - avocații au refuzat să ne încredințeze documentele.

Cu totul altfel stăteau lucrurile în ce privește dosarele păstrate în arhiva de familie a fostului avocat al lui Menten, Dr. Kortenhorst. Din mai multe considerente, "confidențialitatea" nu putea fi invocată în acest caz ca scuză suficient de temeinică pentru a ne refuza accesul la documente; de altfel, familia nu s-a folosit inițial de acest argument, deși ne considera adversari declarați. Refuzul familiei Kortenhorst nu a prejudiciat cercetarea noastră; rămâne însă faptul că alții - în particular avocatul care l-a apărat pe Menten într-un proces ulterior, în care era acuzat de crime de război - au primit acordul familiei de a studia acele dosare. E semnificativ totuși că în arhivă nu au fost găsite probe noi ori surprinzătoare; de fapt, avocații nu au localizat nici măcar documentele menționate de Menten, care, susținea el, îl disculpau în defavoarea câtorva oameni politici ce conduseseră Ministerul Justiției la începutul anilor '50. În ce ne privește, avem îndoieli cu privire la existența acestor documente. Însă atunci când raportul nostru a fost

finalizat și publicat, absența lor ni s-a imputat și am fost constrânși să concedem că nu ne fusese permis să studiem arhivele Konterhorst. În mod normal, conținutul unei asemenea arhive ar fi trebuit să aibă un loc central între datele strânse de comisie. Astfel, omisiunea (impusă) a apărut ca o carență gravă a cercetării, fiind frecvent menționată în evaluările ce au urmat publicării raportului.

Contactul cu “martorii” și declarațiile lor a generat o nouă dificultate. Comisia și-a propus să intervieveze cât mai multe dintre persoanele implicate în cazul (sau cazurile) Menten. Am intrat în legătură cu aproximativ 150 de persoane, dar, în mare parte, rezultatele discuțiilor au decepționat. Explicația este destul de simplă: ca funcționari publici, majoritatea acestor oameni fuseseră implicați, în grade diferite, în unul din multele cazuri pe care comisia le ancheta. Informațiile solicitate se refereau la detaliile unui caz de care aceștia se ocupaseră cu douăzeci și cinci de ani în urmă. Este de la sine înțeles că amintirile unui moment atât de îndepărtat nu pot fi decât nebuloase; comparativ, datele recoltate din dosare s-au dovedit sensibil mai precise. La aceasta s-a adăugat faptul că mai multe persoane aflate la acea dată în anturajul lui Menten ne-au refuzat colaborarea. Menten însuși a întrerupt orice legătură cu noi după primele interviuri. Pe parcursul acestor discuții el făcuse câteva tentative, destul de fățișe, de a-și alia comisia în procesul încâlcit care îi fusese intentat la acea dată. Din păcate, am primit prea puțin sprijin din partea acestor cercuri; altfel am fi reușit probabil să dăm explicații mai exacte în legătură cu comportamentul lui Menten și al acoliților săi. Între 1945 și 1955 Menten și “compania” dăduseră declarații copioase în fața magistraților, astfel încât datele prin care își susțineau poziția erau oricum accesibile.

Concluzia ce se impune este aceea că istoria orală nu e soluția metodologică cea mai potrivită pentru acest tip de

cercetare. Puține informații utile ne-au parvenit în urma interviurilor cu persoane implicate în aceste cazuri. Mă grăbesc să adaug că observația de mai sus nu se întemeiază pe o evaluare globală a metodologiei presupuse de istoria orală *per se*. Această metodă poate fi aplicată cu succes, dar în contextul unor cercetări de alt tip. Privind înapoi, ar fi trebuit să anticipăm foloasele limitate ale anchetei orale. În cazul nostru, detaliile aveau o importanță capitală, dar, în loc să le ofere, o parte dintre cei intervievați au preferat să își protejeze interesele. În orice caz, credibilitatea cercetării ar fi avut de suferit dacă am fi neglijat să includem aceste interviuri.

O altă dificultate a apărut din faptul că procesul în care erau judecate faptele lui Menten din timpul războiului se desfășura în paralel cu cercetarea noastră. Exista astfel pericolul ca membrii comisiei să fie obligați să se pună la dispoziția tribunalului (un lucru pe care Menten și-l dorea, de altfel). În pofida definirii atente a problemei în toate aspectele sale și a distincției între cazurile ce priveau faptele lui Menten din vremea războiului și repercusiunile lor postbelice, s-a dovedit imposibil să separăm ferm cele două anchete. Procesul intentat lui Menten imediat după război era relevant prin prisma principiului *non bis in idem*, conform căruia o persoană nu poate fi dată în judecată de două ori pentru aceeași faptă. În consecință, nu numai că judecătorii și comisia s-au aflat în situația de a studia aceleași documente, dar au fost chiar nevoiți să dea o interpretare aceluiași probleme.

Această confuzie a complicat mult lucrurile. Într-o primă fază a cercetărilor am comis eroarea, nefericită și destul de naivă, de a îngădui unui magistrat însărcinat cu examinarea documentelor procesului să consulte o listă provizorie de date alcătuită de noi, al cărei conținut a fost în cele din urmă inclus în chiar dosarul procesului. Ulterior am constatat că în listă se strecuraseră câteva greșeli. Avocatul lui Menten a folosit una

dintre acestea în apărarea clientului său, fapt care a afectat imaginea publică a comisiei.

Comisia s-a confruntat cu o altă problemă spinoasă în clipa în care o anumită temă a devenit foarte importantă în desfășurarea cazului. Când am încheiat etapa “reconstituirii” faptelor, am decis că, dată fiind evoluția procesului, ar fi oportun să facem cunoscute rezultatele preliminare ale cercetării. Ca atare, am publicat un “raport provizoriu”, expunându-ne riscului de a fi acuzați de imixtiune în cursul unei anchete judiciare. Din păcate, reconstituirea pe care se întemeia convingerea intimă a judecătorilor se deosebea de cea propusă de noi. Deși sentința a fost casată în urma unui recurs, ne-am simțit datori să tratăm această problemă în raportul final, deoarece am considerat că reconstituirea magistraților pornea de la premise false. Acest șir de evenimente a pus comisia într-o lumină defavorabilă. E inevitabil ca astfel de proceduri să nu se poată constitui în demonstrații de eleganță judiciară. Din fericire, incongruențele amintite nu au viciat cercetarea în ansamblul ei, în special grație faptului că interpretarea pe care am dat-o faptelor nu a fost vreodată infirmată cu argumente convingătoare.

Interesul viu cu care ancheta a fost urmărită de presă ne-a creat câteva probleme. Chiar înființarea comisiei se datora într-o anumită măsură eforturilor presei. În ultimă instanță, articolele apărute în ziare dăduseră impulsul inițial, determinând Parlamentul să insiste pe lângă Guvern pentru declanșarea unei investigații. În plus, dezvăluirile făcute de câțiva ziariști au constituit un punct de pornire pentru cercetare. O atitudine binevoitoare față de presă era cu totul justificată în aceste condiții. Dar tocmai acest interes al presei putea tulbura evoluția firească a cercetării noastre. La scurtă vreme după ce și-a început activitatea, comisia a făcut un gest de curtoazie față de presă, invitându-i pe toți ziariștii care publicaseră informații

valoroase despre Menten să-și prezinte poziția în privința cazului. Comisia a cerut stăruitor amănunte despre sursele și analizele pe care se bazau articolele. Cum cercetarea noastră abia debutase, nu eram în măsură să oferim date suplimentare în schimbul acelor comentarii. Le-am expus ziaristilor invitați intenția noastră de a studia circumstanțele cazului ignorând orice verdict preexistent și opunându-ne oricărei influențe exterioare. La capătul cercetării urma să publicăm raportul final, fără ca vreo informație parțială să fie divulgată în prealabil presei. Comisia a cerut ziaristilor să consimtă la această poziție și în general apelul nostru a fost respectat. Cu câteva excepții, precum cea amintită mai sus⁸, publicitatea din jurul anchetei a fost redusă. Ne-a fost de folos faptul că din momentul constituirii comisiei ziaristii nu au descoperit elemente noi și semnificative ale cazului, care i-ar fi încurajat să se ocupe pe larg de acesta; astfel, ei s-au mărginit să relateze ședințele tribunalului. După încheierea cercetării și publicarea raportului final, ne-am afirmat disponibilitatea de a răspunde oricăror întrebări pe care presa ar fi dorit să ni le adreseze, deși toate datele relevante puteau fi găsite în raport.

Raportul final

Câteva decizii importante au precedat stabilirea aspectelor ce urmau să fie discutate în raportul final al comisiei. Decizia primă era cât de detaliat trebuia să fie raportul. Pe de o parte, era de dorit ca acesta să fie concis, să nu risipim energie intrând în detalii relativ neimportante; de cealaltă parte, o tratare minuțioasă ar fi corespuns interesului manifestat de opinia publică față de această afacere. După o deliberare atentă

⁸ O altă excepție au constituit-o articolele publicate de N. Polak în *Het Vrije Volk* și *De Haagsche Post*. Pentru viziunea și comentariile sale asupra anchetei, vezi raportul comisiei.

comisia a hotărât redactarea unui raport detaliat. Din moment ce scopul anchetei fusese acela de a liniști apele printr-o analiză demnă de încredere, era esențial ca nici o întrebare să nu rămână fără răspuns. Absolut orice întrebare nesoluționată, orice fapt a cărui omisiune ar fi putut fi în mod legitim contestată de o terță parte (de către presă, de pildă), ar fi subminat concluziile cercetării în ansamblu. Astfel se explică lungimea raportului - 922 de pagini. (În comparație cu alte momente ale istoriei olandeze, acest caz e mult mai puțin important decât lasă să se înțeleagă dimensiunea raportului.) Comisia a ales un format de prezentare prin care problemele centrale să iasă în evidență, în vreme ce aspectele mai curând marginale să fie tipărite cu un caracter mai mic, ori inserate în note de subsol, permițând cititorului să le parcurgă rapid, fără să piardă șirul argumentației.

Comisia a trebuit de asemenea să opteze între publicarea documentelor decisive, însoțite de un comentariu concis⁹, și varianta unui raport cuprinzător, ale cărui trimiteri la documentele originale să apară în notele de subsol. Din două considerente majore comisia a ales să urmeze a doua cale. În primul rând, numărul documentelor necesare pentru ca cititorul să poată reface detaliile cazului ar fi fost atât de mare, încât raportul astfel rezultat ar fi ajuns mult mai voluminos decât cel existent, deja de dimensiuni apreciabile. (Cititorul ar fi reușit să iasă dintr-un asemenea labirint de informații doar după câteva luni bune de efort.) Chiar izolat, acest argument ar fi putut justifica decizia noastră. Am considerat, în plus, că garanțiile de obiectivitate date de publicarea documentelor sunt doar aparente. În fond, subiectivitatea istoricului se face simțită

⁹ Au optat pentru această abordare comisiile ce au anchetat, sub conducerea Profesorului Ch. J. Enschedé, cazul Aantjes și problema revoltelor de la Amsterdam (vezi nota 1).

în chiar selecția documentelor. Încât, din principiu, cercetătorul e mai îndreptățit să-și prezinte descoperirile în manieră narativă. Raportul conținea, în prima sa parte, o secțiune în care temele ce făceau substanța cazului erau dispuse în ordine cronologică, urmate de câteva concluzii și remarci de natură să coreleze principalele elemente ale interpretării, o a doua secțiune în care erau descrise sursele consultate, iar în încheiere, câte un fragment suficient de elocvent din cele mai importante documente.

O ultimă problemă, în strânsă legătură cu cele afirmate mai sus, privește judecățile de valoare emise de istorici. În general, cred că e preferabil ca istoricii să-și refuze asemenea aprecieri, să exprime cât mai puține judecăți cu putință, fie ele morale ori politice, asupra subiecților cercetării. Obiectivul cercetării este reconstituirea evenimentelor, însoțită de evaluări analitic-explicative, adică de interpretare, ce trebuie formulată cât mai explicit. Totuși, în cazul anchetei noastre, necesitatea cercetării noastre a decurs din chestiuni de natură politică și morală. Prin urmare, trecerea lor sub tăcere ar fi părut nefirească. Din acest motiv, în prelungirea judecăților analitic-explicative, comisia își exprimă aprobarea sau dezaprobarea față de acțiunile diferitelor părți implicate. Comisia nu a neglijat nici o clipă să își moduleze tonul și să arate toată înțelegerea, plasând faptele în situația lor istorică. În fond, nu ni se încredințase sarcina călăului. Aveam avantajul privirii retrospective și răgazul de a ne cântări argumentele după ce studiasem problema din toate unghiurile. Funcționarii publici cu care am colaborat dispuneau de un timp limitat, ocupându-se simultan de mai multe asemenea cazuri. Comisia a luat în considerare toate aceste aspecte în concluziile raportului. Cititorii vor decide dacă remarcile noastre au fost juste. Suntem însă de părere că ancheta noastră și-a atins

obiectivul principal, acela de a lămuri toate întrebările privind cazul (sau cazurile) Menten.

În încheiere, aș vrea să menționez un efect secundar al unei cercetări precum cea întreprinsă în cazul Menten. Deși proiectul nostru era inițial motivat doar de dorința de a contribui la soluționarea unei probleme politice imediate, cercetarea a dobândit pe parcurs o semnificație mai largă. Istoricii care au comentat demersul nostru¹⁰ au prezentat raportul ca pe o contribuție utilă la istoriografia perioadei postbelice.

Traducere de Mihnea Mircan

¹⁰ Până acum, în mediul academic a apărut o singură recenzie: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93, no. 4 (1980), 681-83. La aceasta se adaugă o remarcă făcută de Profesorul E. H. Kossmann, președintele Asociației Istoricilor Olandezi. În introducerea la o conferință a lui Schöffers ce urmează să fie publicată, acesta descrie textul ca fiind "mai mult decât un raport, un document istoriografic care nu suferă de vreo constrângere politică, foarte bine construit și extrem de incitant." (*Bijdragen en Mededelingen betreffende Geschiedenis der Nederlanden* 95, no. 1 [1980], 247)